
■ ELŻBIETA GAJEK

EDUKACYJNE ZNACZENIE NAPISÓW W TEKŚCIE AUDIOWIZUALNYM

Wstęp

Wraz ze wzrostem możliwości przekazu tekstów audiowizualnych w postaci cyfrowej, rośnie liczba ich różnorodnych odbiorców. Głównym hasłem dyrektywy medialnej (*Audiovisual Media Services Directive*) uchwalonej w grudniu 2007 roku przez Parlament Unii Europejskiej jest *Telewizja bez granic*. Dyrektywa zakłada znaczne ułatwienia w korzystaniu z programów telewizji krajów Europy w dowolnym miejscu naszego kontynentu. Poznawcza i językowa rola telewizji jest ogromna, podobnie jak jej wpływ na edukację językową (Gajek 2007b). Tekst audiowizualny jest dostępny w pełni dla osób widzących, słyszących i znających język lub – coraz częściej – języki, w których wypowiedzane są dialogi. Dla osób niesłyszących telewizje przygotowują napisy. Na przykład, w krajach skandynawskich i w Rumunii przyjęto zasadę tłumaczenia na język ojczysty dialogów w filmach obcojęzycznych i udostępniania ich w formie napisów. Ścieżka dźwiękowa pozostaje wówczas niezmienną zarówno w warstwie językowej, jak i muzycznej. Wprowadzenie napisów do tekstu audiowizualnego jest rodzajem mediacji, która może zachodzić np. pomiędzy graficzną i dźwiękową reprezentacją języka albo pomiędzy archaiczną i nowoczesną odmianą języka, albo pomiędzy językami, jeśli wprowadzone napisy są w innym języku niż tekst mówiony. Sposób wprowadzania napisów do tekstu audiowizualnego i ich znaczenie edukacyjne może zainteresować językoznawców, tłumaczy i nauczycieli języka pierwszego oraz obcego.

Rodzaje i znaczenie napisów w tekście audiowizualnym

Zapis graficzny tekstu mówionego może pojawiać się na ekranie jako:

- napisy statyczne w tym samym języku, w którym są wypowiedzane;
- napisy statyczne zawierające tłumaczenie mówionego tekstu;
- napisy przesuwane się w dolnej części ekranu.

Podczas festiwali filmowych oraz w operze używane są podpisy i nadpisy: tekst wypowiedzany lub wyśpiewywany jest widoczny na specjalnym wyświetlaczu pod ekranem lub nad sceną operową. W programach edukacyjnych stosuje się ponadto technikę pionowego podziału ekranu na dwie części: w jednej pokazywana jest osoba mówiąca, a w drugiej widać zapis wypowiedzianego tekstu lub całej rozmowy.

Można wyróżnić cztery parametry wizualne napisów pojawiających się na tle obrazu:

1. Tekst względem tła:
 - tekst na tle pokazywanej właśnie sceny;
 - tekst na półprzezroczystym tle;
 - tekst na tle zakrywającym obraz.
2. Liczba linii napisów:
 - tylko jedna linia tekstu widoczna na ekranie;
 - dwie lub więcej linii tekstu wyświetlane na ekranie.
3. Styl, kolor, wielkość czcionek napisów:
 - czcionka napisów jest szeryfowa lub bezszeryfowa;
 - kolor liter jest jednolity we wszystkich słowach.
4. Czas trwania napisów:
 - czas wyświetlania napisów jest tak sam jak czas wypowiedzi;
 - napisy pojawiają się wcześniej lub trwają dłużej niż wypowiedź ustna;
 - treść napisów nie jest dokładnie zsynchronizowana z wypowiedzią ustną – stanowi np. streszczenie dłuższej wypowiedzi.

Instytucje medialne tworzą standardy wyświetlania i emisji napisów w tekście audiowizualnym; dobrym przykładem są standardy produkcji mediów stosowane w BBC. Sposób wyświetlania napisów oraz rejestr języka wpływają na to, jak zwykli widzowie i czytelnicy odbierają całość komunikatu audiowizualnego w trzech warstwach: obrazowej, dźwiękowej i tekstowej, mają jednak zupełnie inny wymiar dla widzów głuchych, dla których tekst na ekranie przekazuje informację o treści rozmowy, nawet prowadzonej w ich języku ojczystym. Osoba ucząca się języka obcego

może odbierać informację w dwóch językach, tj. w języku tekstu mówionego i języku tekstu napisów.

Tekst audiowizualny w edukacji językowej

Szacuje się, że młody człowiek do ukończenia dwudziestego pierwszego roku życia spędzi piętnaście tysięcy godzin w systemie edukacji formalnej, dwadzieścia tysięcy godzin przed ekranem telewizora i trzydzieści tysięcy godzin przed ekranem komputera. Dlatego warto zastanowić się nad wpływem tekstu audiowizualnego z napisami na edukację językową młodzieży, gdyż powszechna dostępność takich tekstów zmienia środowisko edukacyjne, nawet jeśli nauczyciele języków pomijają dydaktyczne materiały audiowizualne w praktyce szkolnej. Oglądanie programów telewizyjnych z napisami ma też znaczenie w edukacji nieformalnej przez całe życie, a także w samodzielnym uczeniu się języków.

Tekst wizualny zazwyczaj bardzo precyzyjnie pokazuje użycie języka, znany też jest wiek rozmówców, ich status społeczny i wzajemne relacje. Komunikacja niewerbalna – gesty, dźwięki paralingwistyczne między bohaterami – pozwala na głębsze zrozumienie emocji wyrażonych słowami. Informacje o kontekście kulturowym otaczającym wypowiedź uszną są dokładniejsze, a dzięki obrazowi jest ich zdecydowanie więcej niż w innych sytuacjach komunikacyjnych. Odbiór nagrań dźwięku, obrazu i napisów wymaga znacznej koncentracji uwagi, ale wysiłek włożony w przyswajanie obcojęzycznego tekstu podczas oglądania telewizji podnosi poziom znajomości języka docelowego. Nauka języka zawsze wymaga skupienia i motywacji. Dobry uczeń wykorzystuje każdą sytuację do nauki (Ellis 1992). Oglądanie telewizji z napisami wydłuża czas kontaktu z tekstem obcojęzycznym, widz jest skoncentrowany, ponieważ film czy program telewizyjny budzi jego zainteresowanie ze względu na swoją treść lub walory rozrywkowe. Uczeń rozwija receptywne sprawności językowe na każdym poziomie biegłości.

Tekst audiowizualny może być wykorzystywany do **nauki incydentalnej**. Uczeń koncentruje uwagę na treści napisów w języku ojczystym, gdyż na początkowym etapie nauki naturalne wypowiedzi w języku obcym mogą być dla niego za trudne. Wraz z rosnącą biegłością w rozumieniu mówionego tekstu obcojęzycznego rola napisów maleje i tekst jest coraz lepiej odbierany w sposób naturalny, tj. w warstwie mówionej.

Świadoma nauka języka może mieć miejsce np. w sytuacji, gdy uczeń, zafascynowany treścią, bohaterem lub grającym go aktorem, wielokrotnie odtwarza tekst, uczy się na pamięć wypowiedzianych zdań, naśladuje brzmienie mówiących osób oraz ich język niewerbalny. Może wówczas także porównywać treść napisów z tekstem oryginału.

O rozumieniu tekstu audiowizualnego jako istotnej sprawności językowej wspomina podstawowy dokument europejski dotyczący edukacji językowej, czyli *Europejski System Opisu Kształcenia Językowego*. Można założyć, że chodzi tu zarówno o tekst bez napisów, jak i z napisami. Jest to wskazówka dla nauczycieli, aby uwzględniali teksty audiowizualne w nauczaniu języka. W wydanym w 2001 roku dokumencie autorzy nie wspominają o tworzeniu tekstu audiowizualnego. Postęp techniki, tj. popularyzacja kamer cyfrowych i coraz lepszych aparatów fotograficznych wbudowanych w telefony komórkowe, powoduje, że dostęp do zapisu i edycji tekstu audiowizualnego zyskują wszyscy, a młodzież zajmuje się nagraniami audiowizualnym szczególnie chętnie. Nawet bardzo proste programy do edycji filmów stwarzają możliwość dodania napisów na ekranie.

Różne kombinacje napisów i języków w tekstach telewizyjnych i ich znaczenie edukacyjne

Napisy w tekstach telewizyjnych sprzyjają edukacji incydentalnej. Analizując znaczenie napisów w audiowizualnym tekście medialnym w edukacji językowej, warto zająć się różnymi kombinacjami języka tekstu mówionego i języka napisów, czyli następującymi przypadkami:

1. Tekst mówiony i napisy są w tym samym języku docelowym¹.

Uczeń wykorzystuje napisy przeznaczone dla niesłyszących. Jednocześnie słuchanie i czytanie tekstu tworzy naturalne warunki do łączenia jego reprezentacji werbalnej i graficznej. Uczeń poznaje słowa, widząc ich zapis i zarazem je słysząc. Odbiór taki wspomaga rozumienie tekstu czytanego i słuchanego. Wydłuża czas ekspozycji na język mówiony używany w rzeczywistych sytuacjach. Uczeń osłuchuje się z systemem fonetycznym języka, sposobem wyrażania emocji charakterystycznym dla języka do-

¹ Termin *język docelowy* jest używany na określenie języka, którego uczy się odbiorca tekstu audiowizualnego.

celowego. Jeśli bohaterowie mówią dialektem, który może być niezrozumiały lub trudny dla ucznia – nawet zaawansowanego – napisy pozwalają zrozumieć treść i poznać odmiany języka.

2. Tekst mówiony jest w języku pierwszym², a napisy są w języku docelowym.

Uczeń może koncentrować się na sposobach wyrażania myśli z języka pierwszego w języku docelowym, korzystając z wyników pracy tłumacza. Uczy się głównie sprawności czytania w języku docelowym. Ponadto rozwija sprawność mediacyjną.

3. Tekst mówiony jest w języku docelowym, a napisy są w języku pierwszym.

Uczeń słucha tekstu, poznaje system fonetyczny i właściwości prozodyczne języka docelowego, a jednocześnie ma dostęp do przekazywanych znaczeń w języku pierwszym. Rozwija głównie sprawność rozumienia ze słuchu.

4. Tekst mówiony jest w jednym języku obcym, częściowo znanym uczniowi, a napisy są w innym języku obcym, także częściowo znanym uczniowi.

Kompetencja różnojęzyczna, czyli umiejętność rozumienia tekstu w jednym języku w wyniku znajomości innych języków i kultur, staje się coraz ważniejsza w wielojęzycznej Europie. Oglądanie aktu komunikacji międzyludzkiej, rozumienie go nawet bez słów, które może być wspomaganie tekstem mówionym przez bohaterów w jednym języku docelowym przy jednoczesnym czytaniu tekstu w innym języku docelowym, tworzy znakomite warunki do rozwijania kompetencji różnojęzycznej.

Zwykle poziom biegłości w języku pierwszym jest wyższy niż w języku docelowym we wszystkich sprawnościach językowych. Można sobie wyobrazić jednak sytuację dzieci w rodzinie emigrantów, które posługują się znakomicie językiem rodziców tylko w jednej sprawności, czyli w mowie, natomiast w piśmie i w mowie mają opanowany język obowiązujący w kraju zamieszkania – jest on ich językiem pierwszym. Wówczas oglądanie telewizji z napisami w języku rodziców podnosi sprawność czytania w tym języku. Może to wkrótce dotyczyć wielu polskich dzieci urodzonych np. w Wielkiej Brytanii czy Irlandii.

² Termin *język pierwszy* jest używany na określenie języka, który odbiorca tekstu zna najlepiej. Może to być więc język ojczysty lub język kraju zamieszkania.

Napisy w audiowizualnych tekstach edukacyjnych

W audiowizualnych tekstach edukacyjnych większy nacisk kładzie się na naukę świadomą. Teksty takie można odbierać wielokrotnie. Są one zwykle krótsze niż teksty telewizyjne i filmowe. Przyjmuje się, że czas trwania tekstu audiowizualnego dla celów edukacyjnych powinien wynosić od jednej minuty do maksymalnie pięciu minut. Jest sześć sposobów umieszczenia napisów w edukacyjnym tekście audiowizualnym:

1. tekst audiowizualny jest pokazywany w połowie ekranu, a zapisany tekst wypowiedzi jest w drugiej połowie;
2. tekst audiowizualny z dźwiękiem jest pokazywany naprzemiennie z tekstem pisany, tak jak w niemym kinie;
3. tekst komiksowy – dymki z napisami są umieszczone na tle tekstu audiowizualnego;
4. tekst ćwiczenia językowego jest nałożony na tekst audiowizualny;
5. napisy i obrazki wyjaśniające znaczenie przerywają narrację w tekście audiowizualnym;
6. pojedyncze słowa lub wyrażenia istotne dla rozumienia tekstu mówionego umieszcza się w tekście audiowizualnym.

Napisy w pracach studentów Instytutu Lingwistyki Stosowanej UW

Studenci Instytutu Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego przygotowują film dydaktyczny jako semestralną pracę zaliczeniową na zakończenie kursu „Komputery w Nauczaniu Języków”. Wymagania dotyczące filmu są następujące: film powinien trwać jedną minutę $\pm 10\%$; odbiorcami mają być uczniowie języka na dowolnym poziomie biegłości; treści nauczania powinny dotyczyć wybranej funkcji, sprawności językowej, słownictwa, wymowy, gramatyki lub kultury. Należy ponadto opracować ćwiczenia będące obudową dydaktyczną filmu. Studentów informuje się, że ich filmy będą służyły jako materiały dydaktyczne podczas krajowych i międzynarodowych kursów oraz konferencji dla nauczycieli. W filmach wykonanych dotychczas przez około stu trzydziestu studentów w latach 2006–2008 pojawiły się wszystkie opisane powyżej formy napisów oprócz jednej. Nikt nie wybrał podziału ekranu na dwie części – możliwe, że wynika to z użytych narzędzi do edycji filmów. We wszystkich filmach widać ogromny potencjał dydaktyczny audiowizualnych materiałów z napisami.

Niestety, w drukowanym artykule nie można zaprezentować efektów pracy studentów i metod stosowania napisów w filmach edukacyjnych. Nawet wycięcie i wydrukowanie pojedynczych kadrów nie ukaże potencjału edukacyjnego tekstów audiowizualnych z napisami. Jest to poważne ograniczenie medium drukowanego w zestawieniu z medium elektronicznym. Różnicę w odbiorze materiałów można porównać np. do bezpośredniego kontaktu z tekstem literackim i opowiadania o nim albo do opowiadania o miejscu lub przedmiocie i pokazania jego fotografii.

Po obejrzeniu wielu filmów, obserwując ich wartość edukacyjną, wszyscy uczestnicy kursu wyrażają żal, że takich dydaktycznych pomocy audiowizualnych nie produkuje popularni wydawcy materiałów wspomagających naukę języka. Można się tylko domyślać niemyślnych przyczyn takiego stanu rzeczy i czekać na zmianę.

Tekst audiowizualny na lekcji językowej

Filmy wykorzystywane na lekcji języka mogą np.:

- pochodzić z telewizji;
- być wykonane przez nauczyciela;
- być wykonane przez uczniów;
- pochodzić z internetowych serwerów video, np. YouTube, video-google;
- pochodzić z serwisów filmowych, np. imdb.com.

Podczas lekcji nie należy pokazywać sekwencji filmowej dłuższej niż pięć minut, niezależnie od tego, czy wykonali ją uczniowie, czy jest to fragment większego dzieła przygotowanego komercyjnie. Film jako wszechstronny materiał dydaktyczny nadaje się do wykorzystania na każdym etapie lekcji. Może służyć do wprowadzania słownictwa, do ćwiczeń utrwalających słownictwo, nauki gramatyki i wymowy, jako źródło informacji o kontekście pragmatycznym oraz kulturowym, a także jako punkt wyjścia do dyskusji. Brooke (2003) proponuje nauczycielom i uczniom tworzenie mini-dokumentów, filmowanie wywiadów i przygotowywanie krótkich reklam. Canning-Wilson (2000) wskazuje na możliwość odgrywania krótkich dialogów i ich ocenę po obejrzeniu wersji wideo. W grupach bardziej zaawansowanych można połączyć czytanie tekstu literackiego z oglądaniem fragmentu jego adaptacji filmowej lub nawet nagrywaniem inscenizacji fragmentów dzieła w interpretacji uczniów. Glenn (2005)

i Sherman (2003) omawiają techniki pracy z wideo polegające na różnych sposobach odtwarzania filmu, np. najpierw tylko ścieżka dźwiękowa, później tylko obraz jako zachęta do dyskusji nad treścią, miejscem akcji i bohaterami. Ponowne obejrzenie filmu z wizją i dźwiękiem wyjaśnia zwykle większość powstałych wcześniej wątpliwości.

Film może być także wynikiem pracy uczniów w projekcie realizowanym w klasie lub podjętym z uczniami za granicą, np. w partnerstwie eTwinning (Gajek 2005, 2006, 2007a). W ramach projektów międzynarodowych uczniowie często przygotowują dla partnerów z innego państwa, swoich rówieśników, jedyne w swoim rodzaju materiały dydaktyczne, np. o ojczystym języku, sztuce, zwyczajach lub przyrodzie. Samodzielne tworzenie tekstu audiowizualnego podnosi świadomość własnej kultury i kompetencję medialną młodych twórców. Dodane napisy mogą być wówczas wykorzystane do przekazania znaczenia w języku komunikacji w projekcie. Uczniowie ze szkoły partnerskiej osłuchują się wówczas z brzmieniem języka partnerów, bez uczenia się go, choć mogą zapamiętać pojedyncze słowa – rozwijają wówczas wrażliwość lingwistyczną i kompetencję różnojęzyczną.

Wnioski

We wszystkich powyższych sytuacjach odbioru tekstu audiowizualnego z napisami występuje wspólna cecha, a mianowicie uzupełnianie się informacji wizualnej i werbalnej – mówionej i pisanej – określającej dokładnie kontekst wypowiedzi. Dydaktyczny materiał audiowizualny z napisami zwiększa intensywność odbioru tekstu i możliwości wszechstronnej nauki języka. Wymaga większej koncentracji uwagi, lepszego rozumienia znaczeń graficznego kodu komunikacji, który niestety został zapomniany przez kilkaset lat dominacji druku, ale wysiłek włożony w odbiór tekstu wpływa na rozwój sprawności językowych i wrażliwości lingwistycznej.

Ponadto pomoce dydaktyczne zawierające wideo z napisami otwierają nowe pole badań glottodydaktycznych nad materiałami w obszarze językoznawstwa komputerowego, psycholingwistyki, neurolingwistyki, lingwistyki międzykulturowej, mediacji wewnątrzjęzykowej i międzyjęzykowej oraz metodyki nauczania języka i techniki stosowanej w edukacji. Powyższy artykuł jest tylko niewielkim przyczynkiem określającym nowy obszar metodyki nauczania języków i kierunek badań glottodydaktycznych.

Bibliografia

- Audiovisual Media Services Directive*. 2007/65/EC. *Official Journal* n° L 332, http://ec.europa.eu/avpolicy/reg/tvwf/index_en.htm.
- Brookes S. 2003. *Video Production in the Foreign Language Classroom: Some Practical Ideas*, [online] „The Internet TESL Journal” IX, 10; dostępne 02.04.2008 na: <http://iteslj.org/Techniques/Brooke_Video.html>.
- Canning-Wilson C. 2000. *Practical Aspects of Using Video in the Foreign Language Classroom*, „The Internet TESL Journal” VI, 11; dostępne 02.04.2008 na: <<http://iteslj.org/Articles/Canning-Video.html>>.
- Europejski System Opisu Kształcenia Językowego*. 2003. Rada Europy, Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.
- Gajek E. 2005. *Europejska współpraca szkół eTwinning 2005*, Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Gajek E. 2006. *Europejska współpraca szkół eTwinning 2006*, Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Gajek E. 2007a. *Europejska współpraca szkół eTwinning 2007*, Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Gajek E. 2007b. *Kultura mediów a edukacja językowa*, w: M. Tanaś, *Kultura i język mediów*, Kraków: Impuls.
- Glenn G. 2005. *Silent Movies: A New Approach to Using Video at Low Levels*, „Modern English Teacher” 14, 1.
- Sherman J. 2003. *Using Authentic Video in the Language Classroom*, Cambridge: Cambridge UP.
- Stempleski S., Tomalin B. 1990. *Video in Action*, New York: Prentice Hall.

Audiovisual texts are more and more popular among the young. Thus, the extensive watching of TV and videos with subtitles may enhance foreign language(s) acquisition both through incidental and intended learning. In this article various types of subtitles and language combinations are discussed with the view to their educational potential. Ideas on how to use videos in a language classroom in a receptive and creative ways are also presented. The author suggests extensive multidisciplinary research is required to examine the reception of audiovisual texts as educational aids in language learning.